_ČEŠI VE WEHRMACHTU?

Do zavedeného konceptu „českých národních dějin“ příliš nezapadá skutečnost, že by také Češi bojovali v německém wehrmachtu. Jakkoliv se to může zdát nesmyslné, možná až absurdní, již za války přiznala československá exilová reprezentace, že patrně několik desítek tisíc Čechů z donucení v německé armádě sloužilo. Zde je ovšem třeba položit si dvě otázky: Opravdu se jednalo o Čechy? A jakým způsobem se dostali do wehrmachtu? Prakticky hned na počátku se hledání odpovědí zkomplikuje, když se zamyslíme nad kategorií národnosti. Kdo je Čech a jaká jsou kritéria češství? Kdo disponuje mandátem arbitra, aby rozhodl, spadá-li dotyčný ještě do celku národního společenství? Pokud přistoupíme ke kategorii národnosti na základě poznatků moderních teorií nacionalismu, dojdeme závěru, že taková kategorie je analyticky přinejmenším plytká a pro hlubší zkoumání prakticky nepoužitelná. Z toho vyplývá, že daný soubor osob sloužících ve wehrmachtu, je sice za Čechy označován, ačkoliv jejich vlastní identita nebyla zcela jednoznačná. Zajisté by se mezi nimi našli i tací, kteří se upřímně za Čechy považovali a bylo by to naprosto legitimní. Nicméně generalizovat národnost u skupiny, která, jak si ukážeme, byla až pohříchu různorodá, je velmi laciné zjednodušení. Navíc to zavání obstarožním primordialismem, který ve svém vyhroceném pojetí dal vzniknout nacionálnímu socialismu.[1] Jednu věc měli ovšem členové „společenství Čechů ve wehrmachtu“ společnou: Německou stranou byli považováni za Němce.

Vymezení okruhu takových osob komplikuje řada faktorů. Příslušníci skupiny pocházeli veskrze z pohraničních oblastí a nezřídka z dvojjazyčného prostředí. Mohli, ale nemuseli mít příbuzenskou vazbu na etnické Němce (pokud zastáváme přísnou linii konstruktivismu, pak se lez ptát: Kdo je etnický Němec?) a zastávali rozdílnou míru identifikace s národním, regionálním, nebo lokálně patriotickým typem identity. Do řad německé branné moci se pak dostali za různých okolností a na základě odlišných legislativních podkladů. Proto na následujících řádcích nastíníme, jaké kategorie osob souhrnně označovaných pojmem Češi, se vyskytly v řadách německého wehrmachtu a zároveň, jaké důvody k tomu mohly vést.[2]

Situace v Protektorátu

Jak je všeobecně známo, čeští příslušníci Protektorátu Čechy a Morava do německé armády nerukovali. Přesto jsou známy případy, kdy lidé hlásící se ještě za první republiky ke svému češství konali službu v německých ozbrojených silách. Většinou šlo o kolaboranty hlásící se k němectví. Asi nejznámějšími reprezentanty podobných případů jsou synové ministra protektorátní vlády Emanuela Moravce, kteří sloužili ve wehrmachtu a Waffen-SS.

1 V intencích národnosti coby genetického kódu se vyjadřuje i František Emmert ve své slavné knize Češi ve wehrmachtu: „Nejednalo se přitom o sudetské Němce ani o členy smíšených rodin ani o poněmčené kolaboranty, ale přímo o rodilé Čechy.“ (s. 7).
2 Stranou ponecháme pouze problematiku vídeňských Čechů, k nimž nejsou dostupné žádné relevantnější informace. Většina jich ve Wehrmachtu sloužila, avšak vyskytovaly se výjimky, jejichž důvod pro osvobození od vojenské služby zatím nelze dostatečně objasnit.

Situace na odstoupeném území

Po odstoupení téměř kompletního českého pohraničí Německu v říjnu 1938 se ocitlo zhruba 726 000 Čechů v nacistickém státě.[3] Jejich občanské postavení bylo řešeno smlouvou o opci mezi Česko-Slovenskou republikou a Německou říší. Na jejím základě všichni občané, kteří měli 10. října 1938 své bydliště v některé obci připojené k Německé říši, nabyli s účinkem od 10. října 1938 německou státní příslušnost. Zároveň museli splňovat podmínku, že se narodili před 1. lednem 1910 na území připojeném k Německu, pozbyli německé státní příslušnosti dnem 10. ledna 1920, nebo byli manželem/manželkou, dětmi, či vnuky osoby, jež splňovala výše uvedená kritéria. Na základě smlouvy mohli všichni takto postižení občané optovat pro československé stání občanství, z čehož ale vyplývalo, že museli přeložit své bydliště do Česko-Slovenska.[4] Vzhledem ke složitým okolnostem pohnutého podzimu 1938 bylo české obyvatelstvo v pohraničí vyzýváno, aby se práva opce vzdalo. Do okleštěné vlasti totiž proudily tisíce rodin úředníků, které se v pohraničí usídlily až po první světové válce a na základě dohody je nyní musely opustit. Zvládnout logisticky takový nápor nebylo jednoduché, a tak není divu, že si česko-slovenská vláda nepřála situaci komplikovat dalšími uprchlíky. Musela by pro ně vytvořit domovy i pracovní místa. Podle odhadů optovalo okolo 40% českých obyvatel pohraničí, velká část z nich ovšem s přestěhováním vyčkala do dalšího roku, čímž po vzniku Protektorátu přestalo mít formální naplňování opce další smysl.

Když porovnáme počty Čechů žijící v pohraničí v roce 1930 se stavem v průběhu okupace, zjistíme, že došlo k určité diskrepanci. Počet Čechů v oficiálních německých statistikách totiž značně poklesl, přičemž tento výsledek nelze připisovat následkům opce a vystěhování. V sudetské župě statistiky udávají 291 000 Čechů, přičemž v roce 1930 měla mít oblast asi 578 000 osob české národnosti. Území připojené k německým župám Dolní Podunají, Horní Podunají a k Bavorské východní marce mělo obývat pouhých 28 000 Čechů, oproti dřívějším 99 500. Pokud sečteme výše uvedené údaje z předválečného československého sčítání a nezapočteme příslušníky Hlučínska a Těšínska, pak se na území připojených k Německu mělo nacházet zhruba 678 000 Čechů.[5] Naproti tomu ministerská rada kalkulovala v říjnu 1938, že na odstoupeném území vyjma Hlučínska s Těšínskem se po odečtení 140 000 příslušníků českých úřednických rodin bude nacházet 325 000 Čechů. Jednalo se sice o pouhý odhad, je však více než zajímavé, že se nápadně přibližoval výsledkům pozdějších německých statistik.

Pokud budeme považovat za relevantní výsledky sčítání lidu z roku 1930 a opomineme-li přirozený přírůstek, jenž se tehdy pohyboval okolo 5 ‰, bude nám do stavu z roku 1930 nadále chybět 200 000 duší a to i po započtení Čechů, kteří se prokazatelně hlásili k německé národnosti.[6] Je jasné, že na dotyčných 200 000 lidí se musel vztahovat nějaký občansko-právní status. Že by se ale všichni přihlásili k německé národnosti například Josef Bartoš, historik zabývající se problematikou českého obyvatelstva v obsazeném pohraničí, odmítá. Kam

3 Číslo vychází ze sčítání lidu 1930 a nereflektuje obyvatelstvo Těšínska, které tehdy připadlo Polsku. Více viz Volker ZIMMERMANN, Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálady obyvatelstva v Říšské župě Sudety, Praha 2006, s. 241. Srovnej s: Josef BARTOŠ, Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938–1945, Praha 1985 s 21, s. 62 a dále.

4 Sborník zákonů 1938, (č. 300/1938 Sb.) Smlouva mezi republikou Česko-Slovenskou a Německou říší o otázkách státního občanství a opce.

5 Jan BENDA, Migrace obyvatelstva, s. 48.

6 Národní archiv Praha, f. PMR, kart. 4142, Protokoly z jednání ministerské rady z 6. října 1938, s. 37.

7 Josef BARTOŠ, Okupované pohraničí. s. 65

se tedy poděli, pokud se přidržíme Bartošova názoru? O určitých počtech lidí s českou mateřskou řečí, kteří se přihlásili k německé národnosti, máme přesné podklady v německých statistikách, jež udávají, že se v sudetské župě přihlásilo k německé národnosti 15 000 občanů s českou mateřskou řečí a dalších 13 000 obyvatel s českou i německou mateřštinou.[8] Přesto se zdá, a napovídá tomu i vysoký počet vojáků wehrmachtu z daného území, kteří by podle předpokladů v německém vojsku neměli co dělat, že počet Čechů v pohraničí, jež nějakým způsobem nabyli německé národnosti, byl vyšší, než udávají zmiňované německé statistiky k roku 1939. Započtení části z oněch tajemných 200 000 neobjasněných obyvatel k osobám přihlásivším se k německví by mohlo poskytnout alespoň částečné řešení.[9]

Prozatím zůstane neobjasněno, který faktor převážil, když Češi ze Sudet rukovali do wehrmachtu. Předpokládá se, že podmínkou mělo být získání říšského občanství (Reichsbürgertum). Na základě uplatnění smlouvy o opci, uzavřené po Mnichovu mezi Německem a Česko-Slovenskem, však obdrželi (pokud splňovali dané podmínky) pouze německou státní příslušnost (deutsche Staatsangehörigkeit). Jakožto příslušníci Říše se sice museli podrobit odvodům, avšak pokud se projevovali dostatečně pročesky, například při nebo po odvodu otevřeně deklarovali českou národnost, nebyli odvedeni.[10] Mohly ovšem zapůsobit okolnosti (jako německá manželka či někdo z rodičů), které mohly zapříčinit přiřčení německé národnosti, a tedy i občanství z moci úřední. Částečně ovšem šlo o jedince z jazykově českých ostrovů, kde můžeme analogicky vyloučit nátlak ze strany představitelů německých politických organizací. V takových případech se mohlo jednat o oportunistické jednání, nebo důsledek úřednické svévole.

Situace na Těšínsku

Nejpočetněji zastoupenou skupinu „českých“ vojáků Wehrmachtu tvořili muži z Těšínska, dřívějšího knížectví v Rakouském Slezsku, které si po I. světové válce mezi sebou rozdělilo Československo a Polsko. Hranici československé části Těšínska pak vytvořily řeky Ostravice, Odra a Olza, na jihu pak Slovensko. Strategické zájmy jako černouhelná ložiska a páteřní železniční koridor spojující české země se Slovenskem sehrály při delimitaci klíčovou roli, a tak ani v tomto případě nerespektovala státní hranice hranici etnickou. Výsledkem bylo, že se součástí republiky stala početná polská menšina. V následujících letech, a to ještě i po ukončení 2. světové války, se pak Těšínsko stávalo předmětem sporů mezi Československem a Polskem, jež nejednou eskalovaly v ozbrojený střet.

Po Mnichovu připadlo území Polsku a s tím také souvisí skutečnost, že spousta místních mužů narukovala v září 1939 do polské armády. Po dobytí Polska německými silami byl na území bývalého těšínského knížectví vytvořen okres Teschen, jenž se stal jedním z vůbec největších okresů německé říše. Protože podle nacistických představ měli přičleněná území k Říši obývat pouze Němci, a vysídlení veškerého původního obyvatelstva

8 Tamtéž, s. 64.

9 V roce 1943 odhadoval nacistický funkcionář pro národnostní otázky v Sudetské župě Ernst Müller, že se k německé národnosti přihlásilo 100 000 Čechů. Údaj nelze verifikovat z jiných zdrojů, vyskytuje se zde oprávněné podezření, že Miller číslo záměrně nadnesl, nicméně informace může napomoci pro vytvoření alespoň dílčí představy. Volker ZIMMERMANN, Sudetští Němci v nacistickém státě 1938–1945, s. 241.

10 Tomáš STANĚK, Němečtí váleční zajatci v českých zemích 1945–1950, Opava 2011, s. 31. Srovnej s: VÚA-VHA Praha, f. ČSVM v SSSR, kart. 3, sign 26-1-3, Spisy bez čj. List 158, Hlášení.

z průmyslového Horního Slezska nepředstavovalo z ekonomického hlediska optimální řešení, byly v tomto ohledu podniknuty patřičné kroky. Díky okolnosti, že značná část tamních obyvatel (ale také obyvatel Mazurska a Pomořanska) jevila známky nacionální nevyhraněnosti, kdy nad národnostním vědomím převažovalo vědomí lokální, a že do značné míry odpovídala rasovým kritériím, měla být formálně i reálně germanizována. Dobové argumentaci pomáhal i fakt, že slovanské obyvatelstvo, ať ve Slezsku či v Pomoří, bylo po staletí vystaveno působení německé kultury a je tedy schopno germanizace. První krok představoval, že obyvatelé dostali možnost, hlásit se při policejní registraci ke slezské národnosti. Jednalo se o prozíravý propagandistický tah, protože se obyvatelstvo nemuselo vystavit nebezpečí postihu kvůli přihlášení se k národnosti české nebo polské a zároveň se nekompromitovalo přijetím národnosti německé.[11] Participace na slezské národnosti se stala výchozím bodem pro realizaci germanizačního programu. Nástrojem poněmčení se stala Deutsche Volksliste (DVL), tedy seznam občanů německé národnosti z přičleněných území na východě.[12] Všichni, kteří se dříve prohlásili za Slezany, byli od prosince 1941 nuceni zapsat se do DVL, což znamenalo přijmout německou národnost a dosvědčit německý původ a politické smýšlení. Pokud by se nátlaku (a v některých případech vyloženě teroru) odmítli podrobit, hrozilo jim vysídlení, věznění, ale i deportace do koncentračního tábora. Volksliste se dělila na čtyři kategorie, přičemž většiny Těšíňanů se týkala ta třetí, jež zahrnovala:

- osoby německého původu, ovlivněné stykem s Poláky, schopné stát se opět „plnohodnotnými“ příslušníky německého národa;
- osoby neněmeckého původu, které žily ve smíšeném manželství s osobou německé národnosti, přičemž tato osoba měli mít v manželství prokazatelně rozhodující vliv;
- osoby z národnostního hlediska nevyhraněné, většinou nemluvící německy, ale přiklánějící se k němectví svou kulturou a místním rodovým původem. Sem patřili všichni ti, kteří uvedli při policejní registraci slezskou národnost. Pokud se někteří z nich před okupací přihlásili k německé národnosti, mohli být zapsáni do první nebo druhé skupiny Volkslisty. Pokud se projevili protiněmecky, byli ze zápisu vyloučeni.[13]

Německá státní příslušnost byla volkslistářům udělena na zkušební dobu 10 let a mohla jim být kdykoliv odebrána. Jen z okresu Teschen bylo k 1. říjnu 1943 do DVL přijato 205 300 osob, což činilo 69 % z celkového počtu 297 400 obyvatel okresu. Ke třetí kategorii náleželo 180 000 osob.[14] Na české straně těšínského okresu se odhaduje okolo 100 000 osob této skupiny.[15] Z přináležitosti k DVL vyplývaly určité výhody. Zapsaná osoba opět požívala vlastnická práva a dostávala vyšší potravinové příděly oproti Čechům nebo Polákům. Zároveň ale vyvstávala neoblíbená povinnost vojenské služby. Poptávka německého Wehrmachtu po rekrutačních zdrojích přitom byla tak velká, že některé ročníky mladých obyvatel Těšínska byly povolány ještě před realizací DVL pouze na základě udání slezské národnosti. Další masové odvody začaly v roce 1942 a trvaly až do konce války.

11 Mečislav BORÁK, Fenomén německé volkslisty, in: PEJČOCH Ivo: Okupace, kolaborace, retribuce, Praha 2010, s. 113.
12 DVL se stala nejrozsáhlejší germanizační akcí v okupované Evropě. Týkala se více jak 3 milionů převážně polských obyvatel (Šlonzáků, Kašubů, Mazurů). Argumentovalo se německými kořeny těchto obyvatel.
13 Citováno dle: Mečislav BORÁK, Fenomén…s. 114.
14 Mečislav BORÁK, Těšínské Slezsko v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938–1945, in: Radvanovský Zdeněk: Historie Okupovaného pohraničí 1938–1945, svazek 11, Ústí nad Labem 2006, s. 101.
15 Mečislav BORÁK, Fenomén německé volkslisty, s. 118.

Podle propočtů Viléma Plačka jich jen z dřívějšího okresu Český Těšín sloužilo v německém vojsku 9 581 (z toho 197 osob, které se pokládaly za Němce), přičemž pro okres Fryštát Plaček odhaduje 13 000 osob.[16] O počtu vojáků z části předválečného okresu Frýdek, jež byla tehdy rovněž součástí Těšínska, bohužel nejsou k dispozici žádné informace. Vysoké zastoupení těšínských Slezanů ve Wehrmachtu se také odrazilo na jejich vstupování do zahraniční armády, kde posléze utvořili nejpočetnější skupinu bývalých německých zajatců.

Situace na Hlučínsku

Poslední a z hlediska identit nesmírně zajímavou skupinu obyvatel, jež byla postižena masovými odvody do Wehrmachtu, tvořili příslušníci Hlučínska. V rámci českých zemí tento nevelký region představuje naprostý unikát, neboť jeho obyvatelé zaujímali během války přímo statut říšských Němců. Válečná zkušenost Hlučíňanů tak byla oproti ostatním obyvatelům českých zemí specifická, protože se značně podobala zkušenosti zažívané na území Německa.

Obyvatelstvo Hlučínska není snadné stručně definovat. Jazykově mají blíže k českým zemím, o čemž svědčí např. česky znějící jména a český dialekt. Zařadit je však do jednoznačné kategorie národnosti paušálně nelze. Vzhledem k pozdnímu prosazení nacionalismu na tomto území, odpovídal myšlenkový horizont starších generací obyvatel regionu předmodernímu vnímání typickému pro silně religiózní agrární společnost. V důsledku státní centralizace a s ní spojené germanizace se v oblasti již před první světovou válkou podařilo prosadit myšlenky německého nacionalismu, takže se obyvatelé dokázali ztotožnit s německým státem a považovat se přinejmenším za německé patrioty. Když se sami vymezovali, tak vůči Čechům obývajícím druhý břeh řeky Opavy. Další vývoj politické situace způsobil, že se obyvatelstvo Hlučínska ocitlo pod dvojím tlakem Československa a Německa, což do budoucna způsobilo zejména u mladších generací nacionální nevyhraněnost. Podstatné je, že československý stát považoval Hlučíňany dle jazykového kritéria za Čechy, zatímco německý stát činil totéž, ale v opačném gardu.

Oba státy, na jejichž pomezí Hlučínsko leželo, považovaly toto území za historicky své. Když se tedy v říjnu 1938 stal region opět součástí německé říše, byl připojen k svému dřívějšímu německému okresu a autochtonní obyvatelstvo nabylo statut říšských Němců. Paradoxně tak na žebříčku německví stoupli Hlučíňané výše než například sudetští Němci. Nutno podotknout, že obyvatelstvo připojení k Německu s radostí přivítalo. Rapidně se zlepšila zdejší ekonomické situace, přičemž byly konečně uspokojeny i státoprávní požadavky části místních, jež svou budoucnost spojili právě s nacionálním socialismem.

Odvody na Hlučínsku kopírují svým procentuálním podílem vůči celkové populaci německý průměr. Z padesátitisícového regionu narukovalo přibližně 12 000 mužů a několik desítek žen.[17] Hlučíňanům nebyly oficiálně kladeny

16 Vilém PLAČEK, Ostravská průmyslová oblast v letech 1938–1945, in: Průmyslové oblasti 3, Opava 1971, s. 23–24.

17 Je málo známou skutečností, že v německé armádě sloužilo také cca půl milionu žen. Zpravidla jako telefonistky, stenotypistky, zdravotnice, ale také u protiletadlové obrany jako obsluha světlometů či protiletadlových zbraní.

překážky pro službu u různých druhů zbraní, takže nepřekvapí, že oproti jiným částem českých zemí odtud daleko více osob sloužilo u letectva, námořnictva, Waffen-SS, či v důstojnickém sboru. V praxi se sice i příslušníci Hlučínska někdy potkávali s posměšky a diskriminací ze strany spolubojovníků, zpravidla je ale můžeme postavit naroveň jiným německým vojákům. Ztráty hlučínských vojáků poněkud přesáhly německý průměr. Život ve válce ztratilo na 3600 mužů, což představuje 30% původního stavu.[18]

Nelze ale pominout 18 let, kdy se Hlučínsko nacházelo pod československým vlivem. Byť stát Hlučíňanům nenabídl příliš možností, jak je začlenit do společnosti a svými neobratnými opatřeními je české národní myšlence spíše vzdaloval,[19] přece se zde našla skupina lidí, jež se s Československem začínala ztotožňovat. Kromě toho se vlivem školní indoktrinace podařilo v československém duchu vychovat generaci dětí. Není radno ovšem podceňovat rodinný element, jenž zde silně působil a který často ani školní výchova a osvěta nedokázala překonat.

Shrnutí

Jak jsme mohli vypozorovat, podstatným prvkem pro vojenskou službu výše zkoumaných osob bylo, že je německý stát z různých důvodů považoval za Němce. Česká strana je oproti tomu pokládala za Čechy a stejně se k problému stavěla i poválečná historiografie.

Pokud se pokusíme dotyčné vojáky alespoň rámcově statisticky podchytit, opět narazíme na stejný problém nejednoznačnosti a rozmělněnosti kategorií. Odhaduje se, že do Wehrmachtu narukovalo na půl milionu československých Němců. Jaký podíl mezi německými vojáky ovšem tvořili „Češi“, nevíme. Počty dřívějších československých příslušníků sloužících ve Wehrmachtu nejsou z pochopitelných důvodů evidenčně podchyceny.

18 Údaje vycházejí z dosavadních výsledků výzkumu Projektu Hultschiner Soldaten, provádějícího mapování vojáků Wehrmachtu z Hlučínska (www.hultschiner-soldaten.de) a také ze sběru pamětnických výpovědí provedených Muzeem Hlučínska v letech 2011–2013.

19 Např. úřad Zplnomocněného komisaře pro jižní Ratibořsko dohlížející na okresní hejtmanství v prvních sedmi letech jeho existence disponoval rozsáhlými represivními opatřeními, které neváhal využívat. Zakazoval zakládání menšinových německých škol a tvrdě postihoval rodiče posílající dítky na německé školy do Opavy. Při sčítání lidu nechal přerazítkovat udávanou německou národnost všem, kteří neobstáli u jazykové zkoušky.